

TELÂZÛM

(التلازم)

İki şeyin karşılıklı olarak birbirini gerektirmesi anlamında mantık terimi.

Sözlükte “gerekmek; gerektirmek” anlamındaki lüzûm kökünden türeyen telâzûm mantıkta “iki şeyin karşılıklı olarak birbirini gerektirmesi” mânasına gelmektedir. Buna göre bir şey başka bir şeyi zorunlu biçimde çağrıştırıyorsa aralarındaki ilişkiye lüzum, bu iki şeyden gerektirene melzûm, gerekli olana lâzım denir. Meselâ baba kavramı evlâdî, evlât da babayı zorunlu olarak gerekli kılar. Eğer iki şeyden her biri diğerini gerektiriyorsa bu ilişkiye telâzûm adı verilir. Telâzûm ilişkisinde iki şeyden her biri diğerinin lâzımı durumdadır. Karşılıklı gerektirmenin bulunduğu hallerde gereken ve gerektiren sabit olabileceği gibi yer değiştirmesi de mümkündür. Meselâ baba-evlât ilişkisinde her biri gereken ve gerektiren olabilir. Öte yandan insan ve hayret kavramları arasında telâzûm bulunmakla birlikte insan daima gerektiren, hayret ise gerektirir. Birincilere ters telâzûm, ikincilere telâzûm denilir (Tehânevî, II, 1405-1406).

Mantıkçılar, gereklilik ilişkisinin zihindeki tasavvuru ile onun dış dünyada gerçekleşmesi arasında fark olduğuna dikkat çekmişlerdir. Meselâ bir kavramın tasavvuru zihnin bir başka kavramı tasavvur etmesini gerektiriyorsa bu iki kavram arasındaki gereklilik ilişkisine “zihnî lüzum” adı verilir. Delâlet türlerinden biri olan itizam veya lüzum delâletinde bu gereklilik dikkate alınır. Bu bakımdan gerektirenle gerekenin zorunlu şekilde birbirini çağrıştırması halinde buna lüzum denilir (İbn Sînâ, *Kitâbü's-Şifâ: Mantığa Giriş*, s. 35-36; Kutbüddin er-Râzî, s. 30; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Hâşiye 'alâ Levâmî' l-esrâr*, s. 90-91). Bu durumda lafzın anlamı akla geldiğinde onun gerektirdiği diğer anlam da herhangi bir çaba harcanmadan akla gelir. Meselâ güneş akla gelince ışık da kendiliğinden akla gelir. Eğer bir şeyin dışta gerçekleşmesi başka bir şeyin de gerçekleşmesini gerektiriyorsa bu iki şey arasındaki gereklilik ilişkisine “hâricî lüzum” adı verilir. Meselâ güneşin doğması gündüz olmasını gerektirir. Güneşle gündüz kavramları arasında zihnî bir lüzum yoksa da güneşin doğuşu ile gündüzün varlığı arasında hâricî lüzum vardır (*et-Ta'rîfât*, “el-lüzûmü'z-zihnî, el-lüzûmü'l-hâricî”).

Telâzûm kavramı münazara ilminde “iki önermeden birinin diğerini gerektirmesi”

anlamında kullanılır. Meselâ, “Güneş doğmuştur” önermesi, “Gündüz vardır” önermesini gerektirir. Münazaracılara göre telâzûm ilişkisi kavramlar arasında değil önermeler arasındadır. Ayrıca mülâzemet ve istizam kavramları münazara ilminde telâzûmle aynı mânada kullanılır (Tehânevî, II, 1405-1406). Gerektiren ile gereken arasındaki ilişkinin doğası sebebiyle gerektirene dair bilgi onun gereğini de bil kuvve içerir. Ancak bunun için gerektiren gerekenin konusu olmalı veya gereken gerektirene yüklenmelidir. Meselâ insan bilindiğinde gülen veya yazan nitelikleri de bil kuvve bilinmiş olur (İbn Sînâ, *Kitâbü's-Şifâ: İkinci Analitikler*, s. 10).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1405-1407; İbn Sînâ, *Kitâbü's-Şifâ: Mantığa Giriş, Medhal* (trc. Ömer Türker), İstanbul 2006, s. 35-36; a.m.f., *Kitâbü's-Şifâ: II. Analitikler* (trc. Ömer Türker), İstanbul 2006, s. 10; Kutbüddin er-Râzî, *Levâmî 'u'l-esrâr fi şerhi Meâlî 'i'l-envâr*, İstanbul 1303, s. 30; Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Hâşiye 'alâ Levâmî 'i'l-esrâr fi şerhi Meâlî 'i'l-envâr*, İstanbul 1303, s. 90-91; a.m.f., *Hâşiye 'alâ Şerhi 's-Şemsîyye*, İstanbul 1314, s. 31.

ÖMER TÜRKER

TELBİSÜ İBLİS

(تلبیس إبليس)

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin
(ö. 597/1201)

başta tasavvuf ehli olmak üzere
bazı İslâmî zümrelerin
din anlayışını usûlü'd-dîn açısından
eleştirdiği eseri.

Kitabın adı mukaddimesinde doğrudan zikredilmemekle birlikte şeytan, iblis ve telbis kelimeleri geçmekte, eserin müminleri İblis'in hileleri ve tuzakları konusunda uyarmak için kaleme alındığı belirtilmektedir. Kitabın adının bazı neşirlerinde *Naqdü'l-'ilm ve'l-'ulemâ' ev Telbîsü İblîs* şeklinde kaydedilmesinin (Muhammed Münîr ed-Dımaşkı'nin tashihiyle, Kahire 1340, Kahire, ts.) dikkat çekme amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim sonraki baskılarında baştaki isim kullanılmamıştır. Bazı yazma nüshalarında görülen *en-Nâmûs fî Telbîsi İblîs*, *Keşfü'nâmûsi Telbîsi İblîs* ve *Keşfü Telbîsi İblîs* biçimindeki ilâveler muhtemelen müstensihler tarafından eklenmiştir (krş. Pervâne Urûcniya, VIII, 85). Kısa bir mukaddimeden sonra on üç bölüm (bab) halinde düzenlenen eserin mukaddimesinde aklın Cenâb-ı Hakk'ın insana lutfettiği en büyük nimet olduğu, Allah

Telâ'nın bunun yanında peygamberleri vasıtasıyla vahiy gönderdiği ifade edilmiştir. Müellif burada -muhtemelen Gazzâlî'den ilham alarak (*el-İktisâd*, s. 70)- aklı göze, vahyi de güneşe benzetmiştir. Göz sağlıklı ve açık bulunduğu takdirde güneşi görecektir. Bununla birlikte Hz. Âdem'in evlâtlarından itibaren insanlar arasında düzen bozulmuş ve şeytanın istediği kötü durum meydana gelmiştir.

Telbîsü İblîs'in birinci bölümü sünnet ve cemaate, Resûlullah ile ashabın İslâm anlayışına uymanın önemi hakkında olup burada Hz. Peygamber, ashap, tâbiîn ve ilk dönem âlimlerinin beyanlarına yer verilir. Bid'atlar ve bid'atçılara dair olan ikinci bölümde bid'attan sakınma konusunda bazı rivayetler aktarıldıktan sonra Resûl-i Ekrem'i ve ashabını takip edenlerin sünnet ehli, diğerlerinin bid'at ehli olduğu ifade edilir. Ardından yetmiş üç fırka hadisi zikredilerek bid'at ehli Harûriyye, Kaderiyye, Cehmiyye, Mürchie, Şîa ve Cebriyye diye altı gruba ayrılır; her grubun kendi içinde on iki fırkası (bir grubun fırkaları on bir, birinin on olarak gösterilmiştir) tanıtlıp yetmiş iki fırka belirlenir. Ancak yapılan bölümlenme ve tanıtların bir kısmı tartışmaya açıktır. Eserin üçüncü bölümünde bazı âyet ve hadisler bağlamında şeytanın insana olan düşmanlığına değinilir. Haşr sûresinde (59/16) münafıklardan bahsedilirken şeytanın dost görünerek kişiyi inkâra teşvik ettiğini, onun inkâr etmesi üzerine de o kişiye, “Seninle ilgimi kesiyorum, çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım” dediğini beyan eden âyetin yorumu çerçevesinde şeytan-rahip kıssası anlatılır (s. 41-44; krş. Taberî, XXVIII, 64-65). Şeytanın kadın yoluyla insana nüfuz etmek istediğine dikkat çeken İbnü'l-Cevzî her insana musallat olan bir şeytanın bulunduğunu, ancak Resûl-i Ekrem'in şeytanın şerrinden korunduğunu veya bu şeytanın müslüman olduğunu bildiren hadisleri zikreder. Üçüncü bölüm şeytanın insana damarlarındaki kan gibi nüfuz ettiğini, onun şerrinden Allah'a sığınmak gerektiğini belirten hadislerle sona erer. İki sayfadan ibaret dördüncü bölümde telbis ve gururun mânasına, insanın mânevî yapısına ve buna karşı şeytanın konumuna değinilir.

Beşinci bölüm şeytanın çeşitli inanç ve dinlere mensup kişileri aldatmasıyla ilgili olup kitabın en hacimli bölümlerindedir. Müellif burada Süfestâiyye, Dehriyye, tabâiyye, Seneviyye, filozoflar, puta tapanlar, ateşe, güneş ve aya tapanlar, Câhiliyye Arapları ve nübüvveti inkâr edenlerin şey-

tana yenildiklerini söyler. Ardından yahudiler, hıristiyanlar, Sâbiîler, Mecûsîler, gök cisimlerini kadîm kabul edenler, âhireti inkâr edenler ve tenâsühü benimseyenlerin şeytan tarafından aldatılması konu edilir. İblîs'in Muhammed ümmetine etkilerinin iki zümre üzerinde gerçekleştiği belirtilir. Birincisi akıllarını ve yeteneklerini kullanmayıp belli kişileri taklit edenler, ikincisi nasların zâhirine bakmayıp te'vil yolunu benimseyenlerdir. Bunlardan felsefe ile uğraşanlar din sınırlarının dışına çıkarak hak yoldan uzaklaşmıştır; ayrıca kelâm metodunu benimseyenler vardır. İbnü'l-Cevzî kelâm yöntemini eleştirirken daha çok Mu'tezile ve ehl-i bid'attan örnekler verir. Hayatının son döneminde Selef akîdesini benimsediğine dair -pek güçlü sayılmayan bir rivayet bulunan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin yanı sıra kelâm düşüncesine sahip Ebü'l-Vefâ İbn Akîl'den abartılmış nakiller yaparak söz konusu yöntemi eleştirir (krş. *DİA*, VIII, 143; XIX, 302-303). Ardından İblîs'in Müşebbihe'ye telkin ettiği bâtil inançlara temas eder; "ahmaklar" diye nitelendirdiği Hâricîler'e, Râfıza diye andığı Şii'ler'e yönelik eleştiriler öne sürer. Bâtıniyye, İsmâiliyye, Seb'iyye, Bâbekiyye, Muhammire, Karâmita, Hürremiyye ve Ta'limiyye gruplarından söz eder; Gazzâlî'den nakiller yaparak bunları eleştiriye tâbi tutar.

Telbisü İblîs'in altıncı bölümü çeşitli âlimlere yönelik şeytanî tahriklere ayrılmıştır. Müellif burada kurrâ, hadis ehli, fakihler, vâizler ve kıssahanlar, dil ve edebiyat âlimleriyle şairlerin hatalarına dikkat çeker ve şeytanın kemal mertebesine ulaşmış âlimlere bile kibir, riya, şöhrete düşkünlük gibi hususları telkin ettiğini söyler. Dört sayfadan oluşan yedinci bölümde devlet adamlarının şeytanî tahrikle-

rîne boyun eğmeleri anlatır. Sekizinci bölümde ibadetlerin ifası sırasında şeytanın sebebiyet verdiği hatalar konu edilir. İlmin amelden ve nâfile ibadetten üstün olduğu belirtilir. Taharet ve abdest, ezan ve namaz, Kur'an okuma, oruç, hac, cihad ve emir bi'l-ma'rûf vazifesini yerine getirme esnasında yapılabilecek yanlışlıklara değinilir. Dokuzuncu bölüm şeytanın zâhidlere yönelik hile ve tuzaklarına ait olup burada uzlete çekilmenin İblîs'in tahriklerinden birini teşkil ettiği söylenir. Ardından zühd hayatının ilme tercih edilmesi, mubah olan dünya nimetlerinden uzak durulması, zühd ve ibadetin doğurabileceği gizli riya, ilme değil ilhamlara itibar edilmesi ve âlimlerin küçümsenmesi gibi hususlara dair değerlendirmeler yapılır.

Onuncu bölüm zâhidler zümresinden sayılan sûfiyye hakkında olup kitabın yarısından fazlasını işgal eder. Müellif Süleymî'nin *Kitâbü's-Sünen*'i ile *Tabakâtü's-Şûfiyye*'sini, Serrâc'ın *el-Lüma'*ını, Ebü Tâlib el-Mekkî'nin *Ķütü'l-Ķulûb*'ünü, Ebü Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilyetü'l-evliyâ*'sını, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sini, İbnü'l-Kaysarî'nin *Kitâbü's-Semâ*'ını ve Gazzâlî'nin *İhyâ'u 'ulûmi'd-dîn* ile *el-Müfşih bi'l-ahvâli*'ni zikrederek bu kitaplarda sahabe ve gerçekle bağdaşmayan düşüncelerin yer aldığını söyler. İbnü'l-Cevzî ilk sûfilere Kur'an'a ve Sünnet'e bağlı olduğuna vurgu yapar; bu bağlamda Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî ve Serî es-Sakatî'den nakillerde bulunur. Daha sonra çeşitli başlıklar altında tasavvuf ehlinin şeytanın hile ve tuzaklarına kapılma yolları sıralanır, bunlara ilişkin çeşitli rivayetler aktararak değerlendirmeler yapılır. Bunlar arasında ilme önem vermeme, yeme içme ve mesken edinmede olumsuz dav-

ranma, giyimde gelenekten uzaklaşma, raks ve semâya düşkün olma, tevekkülde aşırılığa kaçma, genç kadın ve erkeklerle samimiyet kurma, tevhid inancına ve dinin genel kurallarına uymayan beyanlarda ve yorumlarda bulunma gibi hususlar sayılmaktadır. *Telbisü İblîs*'in on birinci bölümü şeytanın keramet gibi görünen bazı olayları vasıta edinerek dinine bağlı fakat bilgisi eksik kimselere telkin edeceği yanlış inançlar hakkındadır. Müellif bu türden bazı olaylara değinerek bunların akıl, gerçek ve dinle bağdaşmadığını söyler. On ikinci bölümde şeytanın halka yönelik şaşırtıcı faaliyetleri anlatılır. Burada halk kitleleri arasında akaid, ibadet ve ahlâka dair gelenek ve uygulamalardaki yanlışlıklardan söz edilir. Eserin iki sayfadan oluşan son bölümünde İblîs'in insanları çok yaşama arzusu ile (tûl-i emel) aldatmasından söz edilir ve boş heveslere kapılmayıp daima ihtiyatlı davranmanın gereğine vurgu yapılır.

Çeşitli konularda eserler kaleme alan Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin asıl alanı nakîl ilimlerdir. Müellif, *Telbisü İblîs*'te Kur'an ve Sünnet'i esas almakla birlikte akla da önem vermiş, ikisinin birleşimi anlamında kullandığı ilmi hemen her bölümde hakkı bâtilden ayırmanın vazgeçilmez şartı kabul etmiştir. Zengin ilmî birikime sahip olan İbnü'l-Cevzî'nin bu yönü değerlendirmelerinde ortaya çıkmaktadır. Eserde çok farklı konular ele alındığından kitabın planı ve örgüsü başarılı değildir ve muhtemelen eser kaleme alındıktan sonra bir daha incelenmemiştir. İbnü'l-Cevzî mevzû hadislerle dair eser yazmakla birlikte *Telbisü İblîs*'te bir kısmı mevzû derecesinde zayıf hadisler yer almakta (Ünler, s. 368), bu durum eserdeki diğer bazı rivayetlere de gölge düşürmektedir. Müellifin yaşadığı VI. (XII.) yüzyılın sonlarında müslüman nüfusu büyük bir sayıya ulaşmış, çeşitli din, inanç, düşünce ve geleneklere bağlı insanlar İslâm toplumunda yer almıştır. Müslüman toplumların duygu, düşünce ve kabullerinin kısmen değiştiği veya geliştiği bu dönemde kelâm ve tasavvuf alanındaki farklı anlayış ve davranışların bir dereceye kadar değişiklik göstermesinin, bunların daha mûsamahalı bir bakışla ele alınmasının gerektiği açıktır.

Telbisü İblîs'in çeşitli yazma nüshaları bulunmaktadır (meselâ bk. TSMK, Medine, nr. 395, III. Ahmed, nr. 1454; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1641; Reîsülsükkütâb Mustafa Efendi, nr. 586; Gazi Hüsvre Paşa Ktp., İsmail Cennetiç, nr.

Telbisü İblîs'in ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1641)

1926). Tesbit edilebildiğine göre eser ilk defa *Telbîsü İblîs* adıyla Kahire’de (1323), *Nağdü’l-‘ilm ve’l-‘ulemâ’ ev Telbîsü İblîs* (1340; ts.) ve *Telbîsü İblîs* (nşr. Muhammed Münîr ed-Dımaşkı, 1347, 1368) isimle yine aynı yerde yayımlanmıştır. Kitabın Dımaşk ve Beyrut’ta da baskıları yapılmıştır. *Telbîsü İblîs*, İsmâ Fâris el-Haristânî’nin tahkiki ve Muhammed İbrâhim ez-Zağlî’nin hadis kaynaklarının tesbitiyle yayımlanmış (bk. bibl.), ayrıca Seyyid el-Cümeylî tarafından neşredilmiştir (*DİA*, XXXVII, 107). Eseri D. S. Margoliouth İngilizce’ye (“The Devil’s Delusion: Talbîs İblîs of Abu’l-Faraj Ibn al-Jawzî”, *IC*, IX-XII [1935-1938], XIX-XXII [1945-1948]), Ali Rızâ Zekâvetî Karagözlü Farsça’ya tercüme etmiştir (Tahran 1368). İzzeddin İbn Gânim, *Teftîsü İblîs* adıyla kaleme aldığı risâle-nin mukaddimesinde *Telbîsü İblîs*’i “kötü arkadaşı” diye nitelmiş, şeytanın evliyâullahı da etkileyebileceği görüşünü eleştirmiştir (bk. bibl.). Başka bir eleştiri içermemekle birlikte bu eseri *Telbîsü İblîs*’e bir reddiye olarak değerlendirenler olmuştur (Ali Hasan Ali, s. 15-17). *Telbîsü İblîs*’in İbn Hacer el-Askalânî tarafından *Muhtaşaru Telbîsü İblîs li’bni’l-Cevzî* adıyla özetlendiği nakledilmektedir (*DİA*, XIX, 529). Eseri Ali Hasan Ali Abdülhamîd *el-Müntekâ’n-nefis min Telbîsü İblîs* adıyla tehzîb etmiş ve yer yer bazı açıklamalar eklemiş, Veysel Ünler *Telbîsü İblîs*’teki hadislerle ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (nşr. İsmâ Fâris el-Haristânî – M. İbrâhim ez-Zağlî), Beyrut 1414/1994; *The Devil’s Delusion: Talbîs İblîs of Abu’l-Faraj Ibn al-Jawzî* (trc. D. S. Margoliouth, *IC* içinde), IX-XII (1935-38), XIX-XXII (1945-48); Taberî, *Cami’u’l-beğân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beyrut 1415/1995, XXVIII, 64-65; Gazzâlî, *el-İktisâd fi’l-‘itikâd* (nşr. Âdil el-Avvâ), Beyrut 1388/1969, s. 70; İzzeddin İbn Gânim, *Teftîsü İblîs* (nşr. M. İbrâhim Selîm), Kahire 1991, s. 38-39; *Keşfü’z-zunûn*, I, 463, 471; *Hediyetü’l-‘arifin*, I, 571; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, II, 518, 520; Veysel Ünler, *Telbîsü İblîs’teki Hadislerin Bilimsel Kritisliği* (yüksek lisans tezi, 1989), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 368; Ali Hasan Ali Abdülhamîd el-Halebî, *el-Müntekâ’n-nefis min Telbîsü İblîs*, Beyrut 1415/ 1994, s. 13-17; H. Laust, “İbn al-Djâwzî”, *EI*² (İng.), III, 752; Abdülâzîm ed-Dîb, “Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn”, *DİA*, VIII, 143; Mustafa Öz, “Gâliyye”, a.e., XIII, 337; Yusuf Şevki Yavuz, “İbn Akil, Ebû’l-Vefâ”, a.e., XIX, 302-303; M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, a.e., XIX, 529; M. Nazif Şahinoğlu, “Kühî-i Şîrâzî”, a.e., XXVI, 347; Dilaver Güner, “Sıfatü’s-safve”, a.e., XXXVII, 107; Pervâne Urûnciya, “Telbîsü İblîs”, *Dânişname-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1383/2004, VIII, 82-85.

TELBİYE

(التلبية)

İhrama girenlerin
lebbeyk şeklinde başlayan
zikir cümlelerini söylemesi.

Sözlükte “çağrıda bulunana cevap vermek, bir davete icabet etmek” anlamındaki **telbiye** fıkıh terimi olarak hac veya umre niyetiyle ihrama giren kimsenin aşağıdaki sözleri söylemesini ifade eder: “Lebbeyk Allâhümme lebbeyk lebbeyk lâ şerîke leke lebbeyk inne’l-hamde ve’n-ni’mete leke ve’l-mülk lâ şerîke lek” (Rabbim! Davetine sözüm ve özümle tekrar tekrar icabet ettim, emrine boyun eğdim. Rabbim! Senin davetine icabet boynumun borcudur. Senin eşin ve ortağın yoktur. Rabbim! Bütün varlığımla sana yöneldim; hamd senin, nimet senin, mülk senindir. Senin eşin ve ortağın yoktur). İslâm’dan önceki dönemde hac sırasında Araplar tarafından telbiye getiriliyordu. Ancak üzerinde ittifak edilen bir telbiye şekli mevcut olmayıp kabilelere ve putlarına göre değişiklik gösteriyordu. Kabileleri esas alarak yapılan bir incelemeye göre (Ya’kübî, I, 255-256) on yedi Arap kabilesine ait on yedi, bir başka derlemeye göre de (Cevâd Ali, VI, 375-376) yirmi put için yirmi ayrı telbiye çeşidi vardı. Biri dışında bunların hepsi “lebbeyk” ifadesiyle başlıyor ve çoğunlukla “lebbeyk Allâhümme lebbeyk” şeklinde söyleniyordu. Bazı Arap kabileleri ise “lebbeyk an Hüzeyl” diye kabilesinin adına telbiye getiriyordu. Telbiyeye katılan tevhid inancına aykırı unsurlar İslâm’ın gelişile birlikte ayıklanmıştır. Hadis kaynaklarında Resûl-i Ekrem’in telbiyesi yukarıda kaydedildiği gibidir (Buhârî, “Hac”, 26; Müslim, “Hac”, 19-21; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 26). Telbiyenin “icabet üstüne icabet” anlamına geldiği, birinci icabetin, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” hitabının (el-A’raf 7/172) cevabı, ikinci icabetin, “İnsanlar arasında haccı ilân et” emri gereğince (el-Hac 22/27) Hz. İbrâhim tarafından yapılan hac çağrısının karşılığı olduğu söylenmiştir. Fakiher, çoğunlukla bu ikinci hususu öne çıkarıp telbiyenin “Allah’ın emrine itaati ve davetine icabeti sürdürmede ısrarlı olmak” anlamına geldiğini belirtmiştir.

Hanefiler’e göre ihrama girmek ancak niyetle birlikte telbiye (veya tesbih, tehlîl, tekbir) okumak, yola koyulmak, Harem’e kurban göndermek gibi hac ve ihrama ilişkin bir söz ve fiille gerçekleşir. Şâfiî ve Han-

belî mezheplerine göre ihram için sadece niyet yeterlidir; telbiye rükün değil sünnettir. Mâlikî mezhebinde biri Hanefî, diğeri Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin görüşüyle uyuşan iki ictehad mevcuttur. İbn Hazm ise bazı hadislerin zâhirine dayanarak (Tirmizî, “Hac”, 15; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 27; İbn Mâce, “Menâsik”, 16) en az bir defa yüksek sesle telbiye getirmeyi hac ve umrenin farzları arasında saymış, gücü yettiği halde bunu yüksek sesle söylemeyen kimsenin hac ve umresinin geçerli olmayacağını ileri sürmüştür.

Telbiyeye, hac veya umreye niyet edilecek mîkât mahallinde iki rek’at ihram namazı kıldıktan sonra başlanır. Telbiyenin söylenmesiyle ihrama ilişkin hükümlerin yürürlüğe gireceği hususunda bütün mezhepler görüş birliği içindedir. Telbiyenin sona erme vakti, üç mezhebe göre eğer hac yapılıyorsa kurban bayramının birinci günü Akabe cemresine ilk taşın atıldığı, umre yapılıyorsa Hacerülesved istilâm edilerek tavafa başlandığı andır. Mâlikî mezhebinde ise farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre hac ibadetinde tavafa başlayınca kadar telbiyeye devam edilir; diğer bir görüşe göre Mekke’ye geldiğinde telbiye kesilir, tavaf ve sa’y tamamlanınca yeniden başlanır ve arefe günü güneş batıncaya kadar sürer. Yine Mâlikîler’e göre umre yapan âfâkiler ve hac ibadetini geçirdiği için umre yapmak zorunda kalanlar Harem bölgesine girince telbiyeyi bırakırlar; Ten’im ve Ci’râne gibi Harem bölgesinde ikamet edenler ise Kâbe’yi görünceye kadar telbiyeye devam ederler.

Hz. Peygamber’den rivayet edilen şekliyle telbiye okumanın müstehap olduğu konusunda görüş birliği vardır. Ancak telbiyeye ilâveler veya eksiltmeler yapmanın hükmü konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Şâfiîler, Hanbelîler ve Mâlikîler’e göre ilâvede bulunmakta bir sakınca yoktur; çünkü Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik gibi sahâbiler telbiyeye bazı sözler eklemişlerdir. Mâlik’ten gelen bir rivayete göre Resûl-i Ekrem’den nakledilen şekil üzerine ilâvede bulunmak mekruhtur. Hanefî mezhebine göre ise ilâve yapmak mendup, bazı kelimeleri eksiltmek mekruhtur. Hanefîler, Şâfiîler ve Hanbelîler’e göre erkeklerin telbiyeyi yüksek sesle söylemesi müstehaptır. Çünkü Resûlullah, Cebrâil’in uyarısıyla ashabından haccın şartlarından olan telbiyede seslerini yükseltmelerini istemiştir (Tirmizî, “Hac”, 15; Ebû